

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНІ СУСПІЛЬНІ ПРОБЛЕМИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

СУЧАСНА ДЕРЖАВА ТА ДЕРЖАВНІСТЬ: ТОЧКИ ЗІТКНЕННЯ

Бурега Валерій Васильович

професор, доктор соціологічних наук, завідувач кафедри соціології та політології, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Виступаючи однією з важливіших частин суспільства, яка має нести головну відповідальність за його розвиток – українська держава рухається у напрямі закріпленому Конституцією України, а саме до набуття властивостей демократичної, правової та соціальної держави. Цей рух пов'язується з подоланням значної кількості проблем, серед яких окремої уваги вимагають ті, що пов'язані з успішністю функціонування держави. Про їх важливість свідчать результати різного роду соціологічних досліджень. Так, соціологічною групою “РЕЙТИНГ” у січні 2019 року були опубліковані дані моніторингу електоральних настроїв українців, які свідчили, про незадоволеність пересічних громадян діяльністю основних інституцій державної влади. Отже, на той час, діяльністю Президента України (П.Порошенка) було скоріше не задоволено 29%, а зовсім не задоволено – 51% опитаних громадян. Відповідно діяльністю Прем'єр-міністра були задоволені – 31% і висловили незадоволення 50%, а Верховної Ради України – 28% і 62% відповідно. Такі дані свідчили не тільки про катастрофічний рівень положення у суспільстві, що відображено в оцінках дій державної влади, а й про те, що певні особи, які знаходилися на вказаних вищих владних позиціях, уособлювали причини гострого незадоволення. Такий стан речей міг пов'язуватися з тим, що за оцінками опитуваних (на січень 2019 року) державна влада уявлялася як досить слабка – 35%, та як дуже слабка – 36%. Слід зауважити, що ці ж показники на червень 2015 року були ще гіршими – відповідно 37% та 40% [1]. Це, у свою чергу, знайшло відображення в оцінках

американського Інституту Геллапа, за якими довіра до керівництва держави з боку громадян України (на березень 2019 року) складала – 9% [2].

Проте, за даними опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у листопаді 2019 року, довіра до Президента України В. Зеленського сягає 52%, а щодо недовіри висловилися – 19%. При цьому, доля тих, хто виказує негативну оцінку діяльності Президента України збільшується відповідно з 7% у вересні, 9% у жовтні, 12% на початку листопаду та 19% наприкінці листопаду [3].

Такі дані відображають відношення пересічних українців до особи вищого керівника в державі на підставі оцінювання стану справ щодо початку перетворень у суспільстві, завершення війни, стабілізації громадського і політичного життя, покращення добробуту вже сьогодні. Річ у тому, що підтримка висловлюється як на підставі порівняння з наявним досвідом, так і на підґрунті бажання мати краще життя вже зараз. Це цілком справедлива позиція, але необхідно мати розуміння того, що серйозні зміни відразу й тепер, та самі по собі в житті країни не відбудуться.

Отже за таких обставин уявляється доцільним розглядати питання саме під таким кутом зору, коли з'являється можливість з'ясувати, що саме викликає незадоволення громадяни України – державою, органами державної влади, діяльністю державних посадовців, станом державності у суспільстві або системою влади у суспільстві взагалі. Виходячи з такої постановки питання можна стверджувати про актуальність даної спроби, що має бути зроблена з позицій соціологічної концепції держави, яка на даний час активно розробляється.

Можливості аналізу проблеми виявлення зон спільності у проявах держави та державності як центральних понять соціологічної теорії держави значною мірою обумовлюються науково-теоретичними внесками П. Бурдьє, М. Вебера, Е.Гідденса, С.Ліпсета, Р. Макайвера, Б.Кістяківського, Т. Парсонса та інших.

Окремо слід вказати на наукові розробки сучасних українських соціологів, які пов'язувалися з вивченням впливів на соціальну структуру діяльності органів державної влади в процесі їх функціонування, та моніторингом стану сучасного українського суспільства, до якого включалися питання довіри до державних інституцій тощо. Це, насамперед, стосується наукових праць виконаних О. Бермічевою, В. Вороною, Є. Головахою, В. Городяненком, А. Горбачиком, І. Дубровським, Н. Коваліско, О. Куценко, Н. Паніною, О. Проць, Ю. Саєнко, Ю. Романенко, А. Ручкою, І. Руценко, Л. Хижняк, М. Шульгою.

Виходячи з цього, метою даної роботи має стати з'ясування змісту основних понять, що мають використовуватися в соціологічному аналізі процесів функціонування сучасної «держави» та їх наслідків у вигляді соціальної проекції як «державності», а також можливих точок їх зіткнення.

Безсумнівним може визнаватися те, що головним, центральним поняттям для досягнення поставленої мети у розвитку життя певного суспільства виступає держава. Нами визнається справедливість підходів до визначення її сутності та змісту в класичних роботах Макса Вебера, Фрідріха Енгельса і Богдана Кістяківського та дослідженнях виконаних в межах розробки сучасних соціологічних теорій. Їх авторами є З.Бауман, У.Бек, Н.Дж.Смелзер, П.Сорокін та інші соціологи сучасності. Ці наукові розробки висвітлювали різноманітні аспекти проблеми державної влади, національної держави, занепаду держави як соціального інституту та розвитку нових субнаціональних чи наддержавних утворень. Узагальнення, достатньо широкого спектру поглядів на державу дозволяє стверджувати, що вона виникає та усталюється як соціальний інститут. Але зі змінами у суспільному житті усталені інституціональні конструкти держави втрачають своє значення та виникає потреба у встановленні відповідності новим соціальним реаліям, які не задовольняються старими формами проявів державності. Це стає причиною того, що формат соціального інституту держава змінює на форму соціальної організації.

Саме тому створюються великомасштабні соціальні організації, які перебирають на себе певні, а дуже часто й головні функції держави як соціального інституту, користуються його досвідом, функціонують у притаманних соціальному інституту структурах та формах діяльності. Разом з тим, такі соціальні організації вже не являються соціальним інститутом за своєю сутністю, а тільки відтворюють деякі його риси. Це, частіше за все, трапляється коли державна влада та її можливості використовуються тільки як певні ресурси для досягнення цілей для пануючої верхівки, а не для вирішення завдань загального суспільного, національного призначення.

Виходячи з того, що між державою як соціальним інститутом та державою як соціальною організацією існує відмінність, то цілком можливо припустити, що різниця, насамперед, полягає у часовому періоді, який є необхідним для виникнення та усталення соціального інституту (поетапної розбудови соціальної системи, що регулює спільну діяльність за рахунок встановлення певного соціального порядку) та створення соціальної організації певною групою соціальних акторів, що діють виходячи з конкретних міркувань щодо власних або групових інтересів.

При цьому, масштаб утвореної соціальної організації напряму відповідає рівню владних інтересів, що переслідуються такими соціальними акторами. Така соціальна організація не потребує довгого періоду часу для свого усталення, оскільки перебирає не тільки досвід державного управління, а й вже готові структури та апарат для забезпечення такої діяльності. Саме такий підхід дозволяє скоріше отримувати певною соціальною групою, що домінує у суспільстві, бажаний результат від набуття влади, доступу до дефіцитних ресурсів та компенсувати витрачені на досягнення влади різного роду активи.

За таких умов держава як соціальний інститут і держава, що створена як соціальна організація можуть мати, та частіше за все мають, схожі ознаки.

По-перше, це стосується їх управлінської (регулятивної) діяльності, спрямованої на функціонування з метою створення умов для утримання рівня

соціального домінування панівними силами. При цьому домінування уявляється найбільш важливим у фінансово-економічній галузі, силових структурах та певних сферах суспільного життя, що мають потенціал для зміцнення та утримання державної влади. Проте, галузі науки, освіти, охорони здоров'я громадян та їх соціальний захист привертають увагу державної влади лише у тому випадку та ступені, коли вони можуть сприяти успіху у боротьбі за владу. Правові норми та певні ідеологічні конструкції через їх впровадження пропагандистськими засобами у громадську свідомість формують бажані для влади стереотипи суспільного буття, забезпечують їх легітимність та формують моделі соціальної поведінки прийнятні для встановленого соціального порядку. За таких умов поява «одномірної людини» (за Г.Маркузе) стає закономірним результатом.

По-друге, це стосується моделей організації розподілу матеріальних ресурсів на засадах встановлених владою нормативів. При цьому нормативи встановлюються, насамперед, виходячи з інтересів збереження та посилення владного потенціалу, а не інтересів громадськості.

По-третє, це стосується розробки та введення в дію системи засобів соціального контролю, що має включати як певні заходи заохочення для пересічних громадян, так і запобіжні заходи або санкції у разі порушення ними встановленого соціального порядку[4].

Таким чином, для спроби власного визначення поняття «держава», з врахуванням традицій дискурсу, вважається за необхідне враховувати: формат виникнення та проявів держави як соціального інституту або створення держави у форматі соціальної організації; легітимність управлінського інструментарію та владних конструкцій; чіткість визначення положення про те, у чийх інтересах та з якою метою функціонує держава.

За таких підстав «держава» – може визначатися як невід'ємна структурна частина суспільства, що:

а) протягом значного періоду історичного розвитку виникає та усталюється як соціальний інститут, який з появою приватної власності

значною мірою активується, використовується для упорядкування широкого спектру взаємодій і взаємовідносин у суспільстві, управління життям спільнот на різних територіях, виконання життєво важливих для суспільства функцій шляхом встановлення необхідного для цього соціального порядку за рахунок законного застосування сили або насилля;

б) в наслідок соціальних змін набуває специфічного формату функціонування у вигляді масштабної та структурованої в інтересах владних соціальних груп соціальної організації для просування за бажаними для панівних верств суспільства напрямками соціального розвитку, встановлення індеферентності до будь-яких ідеологічних настанов окрім тих, що сприяють закріпленню влади або її утриманню за конкретними соціальними групами (частіше за все самопризначеними елітами).

Коли ж мова йдеться про «державність», то традиційно вона розуміється як певний етап усталення конкретного історичного типу держави, як рівень її розвиненості, що відповідає певним суспільним уявленням на даний період часу. Специфіка поняття «державність» повною мірою проявляється на такому етапі державного розвитку, коли держава усталилася в своїх основних характеристиках, які відповідні сутності та змісту соціального порядку, що забезпечує розвиток суспільства згідно зі стратегічними прагненнями представників найбільш впливової частини правлячої соціальної групи. Тоді стає можливим вести мову про рівень розвитку «державності», як певного ступеню процесу реалізації самої ідеї «держави».

Разом з тим, такий підхід дозволяє розуміти державність як проекцію наслідків функціонування держави на суспільну свідомість та, виходячи з цього, говорити, що саме низький рівень державності та конкретні показники соціально-економічного стану викликають незадоволення пересічних громадян, які, як це не прикро, не сприймають державу такою, що працює для них. При цьому виникає питання й про те, у чиїх інтересах функціонує увесь державний апарат, хто його формує та з якою метою й на які кошти він утримується. Принциповим стає й питання про те, кому ж дійсно належить

державна влада. Спроби дати відповіді на такі питання вже відбувалися, але самі по собі не сприяли чіткому розумінню ситуації, що склалася.

Держава в Україні, не маючи традицій та історичного досвіду функціонування як соціального інституту, розпочала своє функціонування як соціальна організація, що була створена на основі залишків державної машини радянських часів. Ця владна конструкція не мала потенціалу для забезпечення реального, а не декларованого народовладдя та спрацювання запобіжників для знецінювання й спаплюження головних конституційних положень. Цілком можливо, що причин, завдяки яким відбувається усунення народу від влади значно більше, а їх арсенал за рахунок розвитку політтехнологій й досі зростає. Але реальність полягає у тому, що дійсна влада знаходиться в руках корпорацій, а політична боротьба у суспільстві набула, нажаль, реального змісту конкурентної боротьби між ними.

Достатньо поширеною є точка зору на те, що влада в Україні обслуговує інтереси олігархів. Слід зробити тільки одне уточнення, що вітчизняний олігархат уособлює владу в суспільстві, домінує в усіх без винятку сферах суспільно-економічного життя через активність корпоративних структур. З метою захоплення й утримання державної влади альянсами корпорацій ведеться боротьба з іншими корпоративними угрупованнями, що маскується під виборчу боротьбу за голоси. А іноді влада вдається до використання жорстких силових сценаріїв. Такий стан речей можливий тільки за умов нерозвиненості держави як соціального інституту та функціонування її виключно у форматі соціальної організації, яка спеціально створюється для обслуговування певних олігархічно-корпоративних інтересів.

Таким чином, з врахуванням вищевказаного можна стверджувати про наявність точок зіткнення змістів, але не сутності «держави» та «державності», як місць, де вони співпадають та поглинають одне одного (принаймні у нашому вітчизняному варіанті). Саме це створює умови для того, щоб «корпоративний» режим (за А.Єрмолаєвим), що склався в Україні в 90-ті роки, існував в форматі соціальної організації у вигляді

корпоративної держави, де головними особами, що впливають на національні інтереси, політику й безпеку виступають олігархи [5]. Виходячи з цього, доцільним було б також уточнення раніше наданого нами визначення держави з урахуванням ролі, що відіграють корпорації та їх альянси у житті українського суспільства. Воно має полягати у тому, що корпоративна природа сучасної вітчизняної держави здібна та може призводити до підміни національних інтересів на корпоративні з усіма небажаними для народу України від цього наслідками та можливістю втрати перспективи розвитку.

Список використаних джерел

1. Моніторинг електоральних настроїв українців. Січень 2019 р. Дата публікації: 31.01.2019 URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_6000_012019_press.pdf (дата звернення: 7.12.2019)
2. Українці лідирують у світовому рейтингу недовіри до влади – Gallup. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/society/ukrajintsi-lidirujut-u-svitovomu-rejtingu-nedoviri-do-vladi-gallup-827079.html> (дата звернення: 7.12.2019)
3. Оцінка діяльності органів влади та реакція на актуальні події. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=905&page=1> (дата звернення: 7.12.2019)
4. Михненко А. М. Інституалізація суспільного розвитку: навч. посіб. К.: НАДУ, 2011, 292 с.
5. Ермолаев А. Войной, тупостью и национализмом украинские элиты обслуживают идею новой «холодной войны». URL: <https://www.2000.ua/v-nomere/forum/mnenie/andrej-ermolaev-vojnoj-tupostju-i-nacionalizmom-ukrainskie-jelity-obsluzhivajut-ideju-novoj-holodnoj-vojny.htm> (дата звернення: 7.12.2019)